

Хабын нэһилиэгин тэриллитэ.

1917 сылга муус устар ый 1 күнүгэр VI – Тоҕуска киирэр Хабын абатын ууһа арахсан туһунан Хабын нэһилиэгин аатын ылбыт¹.

Аны Саха Сириҥ национальнай архыыбыгар 1917 сыллаабы биэрэпис матырыйаалларыгар «Средневиллойский улус Хагынский наслег»² докумуоннар хараллан сыталлар. Арҕаа аҕа ууһугар киирэр Эбэ, Сохообут, Оһоло, Дьагдакыт, Кытатакы күөллэргэ 18 ыал 99 улахан киһилээбэ уонна 174 ынах, 123 сылгы сүөһү баайдаахтара тиһилибит. Илин аҕа ууһугар киирэр Чээриндэ, Уһун Күөл, Мастаах, Быркылаах, Сохообут күөллэргэ 24 ыал 91 улахан киһилээбэ уонна 124 ынах, 75 сылгы сүөһү баайдаахтара аабыллыбыт.

Саха сиригэр нэһилиэктэр төрүттэниилэрин үөрэппит ученай Ф.Г. Софронов «Якуты Мирское управление в XVII – нач. XX века» кинигэтигэр улуустар 1770 сыллаахха тэриллибиттэрин, Орто Бүлүү улууһа онтон ыла баар буолбутун ыйар. 1917 сылга 21 нэһилиэктэммитэ диэн М.П. Соколов бу биэрэпис түмүгүнэн таһаарбыт кинигэтигэр сигэнэн туран суруйар. Манна сана үөскээбит нэһилиэктэргэ: Дьооху, Төнүргэстээх, Чочу, Бороҕон, 2-с Лүүчүн, Уотту, Хампа киирбиттэр.

Хабын нэһилиэгэ үөскээтэ диэн суруллубатах. Бу биэрэпис ытытылларыгар докумуоннанан, нэһилиэк буолан оһорон ученайдар үлэлэригэр көтүтүллэн хаалбыт.

Аны бу аҕыйах сыллаабыта «Летопись Вилюйского улуса» - диэн Н.С.Миронов таһаарбыт кинигэтигэр 1917 сыллаахха Орто Бүлүү улууһа 20 нэһилиэктээх этэ диэн суруйар. Манна Хабын нэһилиэгэ эмиэ ахтыллар. Ол гынан баран, бу кинигэбэ эмиэ автор Хабын нэһилиэгэ 1919 сыллаахха Мастаах улууһа диэн сана улуус тэриллэригэр баар буолбутун курдук суруйар. (көр 61 стр.)

Биһиги, бу бүтүн нэһилиэги көтүтэр албаһтаах үлэлэри көрөн оһорон, архыыбы хаспатахпыт буоллар нэһилиэкпит дьиннээхтик, чуолкай тэриллибит сылын билбэккэ оһоруох эбиппит. Хабын нэһилиэгэ Улуу Өктөөп өрөбүлүүссүйэтин кытта саастыы, 1917 сыллаахха тэриллибит 100 саастаах историялаах нэһилиэк диэн дьон-сэргэ, ордук билинни эдэр ыччат билиэхтээх.

¹ НАРС(Я) Фонд 380 Оп1, д 63(3).

² НАРС(Я) Фонд 343 Оп4, д 421.

Тоғустар. Үөһэ ахтан аһардыбыппыт курдук II-III-IV Тоғустар ағаларын уустара араас сылларга атын–атын Тоғустарга сыһыарыллан хаалаллара архыып докумуоннарыттан көстөр. С.П.Григорьев «Архив быылын таарыйдахха...» диэн хаһыакка тахсыбыт ыстатыйатыгар: «Отонут ағатын ууһа бу докумуонна 2-с Тоғус нэһилиэгэр сылдыра кэлин 4-с Тоғуска сыһыарыллыбыт буолуон сөп,» - диэн суруйан ону өссө чингэтэр. Бу автор бэйэтин төрдүн Балаҕаччыбын дэнэ сылдьан, Хабын Эдьээниттэн төрүттээбин булан, дьэ соһуйбут. Төрдү – ууһу аанһа ахтан хаһыспатахха инники да элбэх киһиэхэ итинник тахсан кэлэ туруо турдаҕа...

II-Тоғустар – Сиэт, Отонут, Балаҕаччы ағатын уустара Атамай ағатын ууһа – Мастаах, Дьобдьоноо, Хампа күөллэрэ, билинни Хампа нэһилиэгин Уолбохой ағатын ууһа киирэллэр эбит. Үөдэй ағатын ууһугар – Жданов, Хонтой, Хотот, Килтэбил күөллэрэ киирэллэр.

III-Тоғустар – Тааһаҕар, Хампа, Хабын (Сохообут уонна кини тулатынаабы күөллэр) Хоро – ағатын ууһа, Күүлэт ағатын уустара.

IV-Тоғустар – Балаҕаччы ағатын ууһа – Балаҕаччы, Бакамат, Одунда ыаллара, Хабын ағатын ууһа Сохообут күөл тулата – Мээкиндэ, Дьобдьоноо, Дьакдакыыт, Чуркумда ыаллара. Дьуукула ағатын ууһа – Дьуукула сирэ барыта, Бэс Хотото, Хатырык Арыылааҕа . Эдьээн ағатын ууһа – Сардана сирин күөллэригэр олорор ыаллар, Дьампан сорох күөллэригэр олорор ыаллар. (Сорохторо Хоро ағатын ууһугар киирэн III-Тоғуска бэлиэтэммиттэр). Күүлэт ағатын ууһа (Фонд 343 Оп.4 д414) элбэх баҕайы тус – туһунан күөллэринэн олохсуйбут ыаллар.

- Тоғустар, ол иһигэр Хабын сиригэр сахалар нууччалар кэлиэхтэрин быдан инниттэн олохсуйбуттар.

- 1829 сылтан элбэх киһи II-III-IV-Тоғустарга олохсуйбута бэлиэтэммит. Р.К.Маак кэлэригэр уонна П.Кларк исправниктыыр кэмигэр III-IV Тоғустарга 1100-1200 киһи олороро суруллубут. Ол кэмнэ, оннооҕор Бүлүү куоратыгар 295 улахан киһи эрэ баар. Маак экспедицията кэлэригэр Бүлүү Эдьигээн диэки өттүгэр, Хабын күөллэригэр элбэх киһи олохсуйбута суруллубут. Онон Бүлүү өрүс ханас биэрэгэр аан бастаан кэлэн, сирин – уотун баһылааһын Хабын сириттэн саҕаламмыт диэн этиэхпитин сөп. Ону 1895 сылга ытыллыбыт бастакы перепись туоһулуур.

- Хабын нэһилиэгин дьоно Үс Тоғус нэһилиэгин дьонуттан сыдыаннаахтар. Төрдүлэрэ Ньээкэнниир оҕонньор икки уолуттан: Байытартан уонна Тигилээнтэн саҕаланар.

- Хабын нэһилиэгин биир уратытынан, генетик-учуонай Фефелова В.В. чинчийиитинэн Хабын нэһилиэгин дыоно 40% чугаһыыр европейскай хааннаахтарын бэлиэтиир. Бу чинчийи түмүгүнэн Саха Сирин, бааһынайдар төрүттээбит Бүлүү куоратын көрдөрүүлэрин куоһарбыт.

- Хабын нэһилиэгэ Саха национальнай архыыбыгар туспа тигиллэ сылдыар 1917 сыллаабы биэрэпис кинигэлэригэр олобуран, Хабын диэн ааттаах нэһилиэк 1917 сыллаахха муус устар 1 күнүгэр тэриллибитэ диэн өйдүөхтээхпит. Урукку өттүгэр Ф.Г. Софронов, Н.С.Миронов кинигэлэригэр киллэрбит даннайдала албастаахтарынан ылыныллыа суохтаахтар. Онон 2017 сылга биһиги нэһилиэкпит 100 сыллаах үбүлүөйүн туолла.